

Dr hab. Iwona Kordzińska-Nawrocka, prof. ucz.
Katedra Japonistyki
Wydział Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Klaudii Adamowicz
zatytułowanej
Fantasyscape Harajuku dawniej i dziś –
transkulturowe ujęcie zjawiska
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Leszka Sosnowskiego

Rozprawa doktorska mgr Klaudii Adamowicz, poświęcona słynnej tokijskiej dzielnicy Harajuku i jej miejscu w kulturze i społeczeństwie japońskim, stanowi pogłębione studium badawcze w zakresie nauki o kulturze (nowa dyscyplina nauka o kulturze i religii). Należy podkreślić, że jest to temat niezwykle popularny i obecny w mediach, natomiast mało zbadany pod względem naukowym.

Harajuku - miejsce znane z awangardowej i alternatywnej mody, od samego początku swojego powojennego funkcjonowania działa na styku różnych kultur, a mianowicie japońskiej, europejskiej, amerykańskiej oraz w szerokim rozumieniu azjatyckiej, jest zatem odpowiednim tematem do zaprezentowania japońskiej transkulturowości.

Autorka zwraca uwagę na dwa aspekty rozumienia samego słowa Harajuku. Pierwsze to konkretne miejsce, przestrzeń wokół stacji tokijskiej kolei miejskiej noszącej właśnie tę nazwę, a drugie wskazuje na „styl”

Harajuku (Harajuku *kei*), który tworzą, jak podkreśla Autorka dysertacji, nie tylko moda, ale i powstała wokół niej „kultura: muzyka, powieści, magazyny modowe, specyficzny język, sztuka” (s. 8 rozprawy). Oprócz Harajuku *kei* używany jest jeszcze inny termin - Harajuku kids odnoszący się do głównych odbiorców, uczestników i twórców tej kultury, którzy tworzą odrębną społeczność. W swojej pracy Autorka zajmuje się właśnie kulturą Harajuku z jej wszystkimi przejawami i formami, jak również historycznymi przemianami. Mgr Klaudia Adamowicz stawia sobie za cel prześledzenie metamorfozy Harajuku i opisanie „tego miejsca” jako zjawiska kulturowego oznaczającego „specyficzną sferę wolności i kreatywności nakierowaną na wyrażanie siebie poprzez modę, muzykę czy też sztukę” (s. 13 rozprawy).

Ujęcie metodologiczne

Kluczową kategorią interpretacyjną, na której wsparła się Autorka recenzowanej dysertacji, jest koncepcja transkulturowości stworzona przez Wolfganga Welscha. Autorka uwzględniła ponadto refleksję na temat postmodernizmu i transkultury Michaiła Epsteina pokazującą wieloaspektowość kontekstów kulturowych, które mogą mieć wpływ na proces odbioru i zdefiniowania samego zjawiska Harajuku.

Welsch traktuje kultury jako sieci wzajemnych powiązań, które mają charakter zmienny, dynamiczny. Kultura jest bowiem polem różnorodnych działań, z których jednym z ważniejszych jest proces hybrydyzacji. Mgr Adamowicz słusznie podkreśla, iż jakkolwiek Welsch w swoim podejściu postuluje przekraczanie granic tradycyjnie pojmowanych kultur, to jednak w odróżnieniu od niego, Doktorantka nie podważa ich istnienia, i dostrzega konieczność uznania kultury japońskiej z jej tradycyjną czy „narodową” formą (s. 35, s. 45 rozprawy) jako pewien punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat transkulturowości Harajuku.

Z kolei postmodernistyczna i transkulturowa refleksja Epsteina, do której odwołuje się mgr Adamowicz, umożliwia zbadanie „doświadczenia transkulturowego” w kontekście Harajuku, które jak udowadnia Autorka w

toku swojego wywodu, jest formą uczestnictwa w innych kulturach, odmiennych wartościach i systemach mentalnych oraz behawioralnych.

Przyjęta metodologia jest w mojej ocenie dobrze dobrana i rzeczywiście pozwala na uporządkowanie, dogłębne wyjaśnienie i udowodnienie zakładanych we wstępie hipotez badawczych (s.14-15 rozprawy). Autorka założyła, że kultura Harajuku stanowi zjawisko transgraniczne i transkulturowe, co dobrze opisuje japoński termin *takokuseki* (brak jednej przynależności i identyfikacji na rzecz wielości przyporządkowań) oraz pojęcie *akogare*, które definiuje jako „transkulturową fascynację” (s. 15 rozprawy) hybrydowym światem fantazji łączącym w sobie sieci kulturowe Zachodu i Wschodu, w tym oczywiście Japonii: Nie do końca przekonało mnie jednak wyjaśnienie Autorki, iż pominięcie przez nią w kontekście kultury Harajuku pojęcia globalizacji, które jest ważne we współczesnej refleksji humanistycznej i społecznej, spowodowane jego jego dezuaktualizacją czy też zbieżnością ze znaczeniem transkulturowości (s. 46-47 rozprawy). Transkulturowość, moim zdaniem, tworzy wąsko zakrojoną perspektywę badawczą, podczas gdy teoria globalizacji w szerszy sposób analizuje i diagnozuje procesy przepływów kulturowych. Można było odwołać się chociażby do prac Arjuna Appaduraia, którego zresztą Autorka cytuje, i jego koncepcji etnoobrazów, mediaobrazów i ideobrazów kształtujących świat wyobrażony czy bardzo użytecznego, również w kontekście tej pracy, pojęcia indygenizacji.

Struktura dysertacji i jej poszczególne tezy badawcze

Przedstawiona dysertacja jest liczy 446 stron, z których 408 stron stanowi tekst zasadniczy, a 38 stron to bibliografia i materiał ilustracyjny. Spis literatury źródłowej tworzy ponad 200 pozycji bibliograficznych, napisanych w językach polskim, angielskim i japońskim oraz źródła internetowe, co w przypadku tak dobranego tematu jest koniecznym uzupełnieniem. Jeśli chodzi o źródła w języku japońskim, to zabrakło niestety przetłumaczenia tytułów pozycji książkowych na język polski. Zabrakło również w pracy uwag redakcyjnych wyjaśniających wybór transkrypcji przy podawaniu terminów i nazwisk japońskich, kolejności podawania nazwisk

japońskich (Autorka najwyraźniej przyjęła system polski, a więc imię poprzedza nazwisko) oraz zasad stosowania zapisu ideograficznego. Należy tutaj wskazać brak konsekwencji w stosowanej transkrypcji - raz Autorka posługuje się międzynarodową transkrypcją Hepburna (powszechnie stosowaną w naukowych pracach japonistycznych w Polsce), na przykład w wyrazach *shōjo*, *shōnen*, *taishū bunka*, a raz systemem japońskim Nihonshiki lub Kunreishiki, chociażby przy zapisie partykuły *o* jako *wo* w wyrażeniu *kūki wo yomanai* (s. 73 rozprawy). Innym razem wprowadza zapis zgodny z ortografią polską, co jest akurat błędem przy podawaniu miejsca wydania książek japońskich (powinno być Kyōto zamiast Kioto czy Tōkyō zamiast Tokio). Nie do końca też jest jasne, dlaczego Autorka posługuje się zapisem ideograficznym przy niektórych tylko terminach japońskich.

Struktura dysertacji jest prawidłowa i klarowna. Pracę rozpoczyna obszerny wstęp metodologiczny, w którym Autorka wyjaśnia nie tylko najważniejsze założenia wybranej przez siebie metodologii, ale i sam temat pracy, główne pojęcia z nim związane, omawia stan badań oraz swoją drogę badawczą. Jak słusznie zauważa, dotychczasowe publikacje na temat Harajuku mają w przeważającej części charakter popularno-naukowy, doniesień medialnych lub albumowy (s. 20 rozprawy), bardzo mało jest natomiast rozpraw naukowych. Praca mgr Klaudii Adamowicz jest zatem jedną z pierwszych (ona sama od kilku lat zajmuje się tematem kultury Harajuku, którą prezentuje w różnych publikacjach naukowych i popularno-naukowych - bibliografia s. 420 rozprawy) nie tylko w Polsce, ale i w światowym obiegu naukowym.

Poszczególne części pracy

Zasadniczą część pracy tworzy dziesięć rozdziałów, podzielonych na podrozdziały, a każdy rozdział zawiera wprowadzenie i zapowiedź tego, o czym będzie mowa oraz krótkie podsumowanie. Układ pracy oraz struktura poszczególnych jej części są prawidłowe i zgodne z ogólną koncepcją pracy.

W rozprawie pojawia się wiele odniesień do różnorodnych badań, teorii i koncepcji naukowych w ramach szeroko pojętego kulturoznawstwa (które

Autorka traktuje jako transdyscyplinę w obrębie nauk humanistycznych), jak również nauk społecznych, głównie antropologii interpretatywnej.

Praca podzielona jest na dwie wyraźne części, z których pierwsza ma charakter teoretyczny i stanowi opis samego miejsca, jego historii oraz powojennej metamorfozy, druga natomiast ma charakter empiryczny i prezentuje wyniki przeprowadzonych przez Autorkę badań terenowych, jakościowych (obserwacja uczestnicząca i wywiady). Mgr Adamowicz przyjmując paradygmat badawczy określony przez Wolfganga Welscha (polegający na rozdzieleniu opisu badanego zjawiska na ujęcie makro i ujęcie mikro), bardzo sprawnie rekonstruuje transkulturowy charakter zjawiska Harajuku. Ujęcie makro reprezentuje sama kultura Harajuku jako pewien zbiór postaw, zachowań, wartości, stylów i historycznych przemian, zaś ujęcie mikro to indywidualne odczucia jednostek, ich uczestnictwo w kulturze Harajuku oraz poziom autoidentyfikacji.

W ujęciu makro Autorka poddała analizie najważniejsze źródła literaturowe pokazujące historię powstania Harajuku jako miejsca doświadczenia transkulturowego, zaś w ujęciu mikro posłużyła się metodą badań jakościowych, dzięki którym z powodzeniem odtworzyła indywidualne poglądy i postawy badanych osób.

Pierwszy rozdział (Postawa badawcza i metodologia) precyzyjnie określa zasadność zastosowanej metody badawczej i zamierzenia badawcze Autorki, natomiast drugi (W stronę transkulturowej Japonii) pokazuje Japonię jako kraj transkulturowy i to już od najdawniejszych czasów (poczynając od V-VI w.). Elementami świadczącymi o tym, są takie cechy japońskiej kultury, jak kontekstowość i sytuacyjność (s. 72 rozprawy), brak podejścia systemowego i logicznego, pragmatyzm, hybrydowość, estetyzacja życia codziennego (s. 73 rozprawy). Z wieloma wnioskami Autorki można się zgodzić, jednak założenie, że „wieloznaczny, pełen niuansów i subtelności” język japoński sprawia trudność samym Japończykom, jest zbyt daleko wysuniętym wnioskiem (s. 72 rozprawy). Japońska kultura jest wprawdzie, jak to określa Edward Hall, kulturą wysokiego kontekstu i znajomość samego języka nie jest wystarczająca do poprawnego komunikowania się z Japończykami, ale dotyczy to raczej obcokrajowców, a nie samych Japończyków, którzy od

dziecka uczyć się funkcjonować w takiej właśnie rzeczywistości językowo-społecznej.

Tutaj zresztą należałoby zilustrować omawiane cechy kultury japońskiej konkretnymi przykładami, co zdecydowanie ułatwiłoby odbiór tej części pracy. W rozdziale drugim zabrakło ponadto wyjaśnień niektórych japońskich pojęć czy sformułowań, na przykład użytego tytułu dzieła Tanizakiego Junichirō *Pochwała cienia* (jap. *In'ei raisan* przetłumaczonego przez Henryka Lipszyca) należącego do nurtu *Nihonjinron*, czyli dyskursu na temat Japończyków (s. 72 rozprawy), czy wyjaśnienia znaczenia słowa *gairaigo* (s. 75 rozprawy), dosł. „słowo obcego pochodzenia”, makaronizm. Z kolei w charakterystyce dzieła Kurta Singera pojawia się błędnie napisany termin *tsuihitsu* (s. 74), który tak naprawdę brzmi *zuihitsu* (dosł. podług pędzla, inaczej *silva rerum*) i wskazuje na jeden z najważniejszych japońskich gatunków prozy, obecny w literaturze już od XI wieku, kiedy to powstał pierwszy utwór zatytułowany *Makura no sōshi* (*Zapiski spod wezgłowie*) autorstwa Sei Shōnagon. *Zuihitsu* stanowi przykład synkretycznego lub wręcz hybrydowego podejścia do gatunków literackich (pomieszanie epiki i liryki), zakłada również subiektywizm i indywidualizm interpretacyjny.

Rozdział trzeci (Harajuku dawniej) dotyczy historii powstania i rozwoju Harajuku w czasach powojennych oraz pokazuje je jako miejsce spotkań różnych kultur oraz subkultur. Autorka starannie odtwarza historię dzielnicy, zwracając uwagę na zasadniczą zmianę w podejściu do Harajuku, wśród kolejnych pokoleń Japończyków, z kultury współuczestniczenia i wspólnoty (*zoku*) w kulturę relacji oraz stylu (*kei*). Przedstawia też Harajuku jako główny temat i źródło inspiracji dla wielu ważnych czasopism związanych z modą, takich jak „FRUiTS”, „TUNE” czy STREET” wydawanych przez Aoki Shōichego, które miały ogromny wpływ na stworzenie renomy miejsca i rozpropagowania go nie tylko w Japonii, ale i poza jej granicami. W tym miejscu analizy pojawia się jednak poważny problem. Autorka stwierdza, że dokonała analizy treści pięćdziesięciu numerów „FRUiTS” z lat 1997-2000 (s.124-125), co nie zostało poparte żadnymi cytatami ani odniesieniami do konkretnych numerów, nie mówiąc już o przypisach bibliograficznych, co bardziej przypomina relację

prasową niż naukową. Zabrakło tutaj też wizualnego przedstawienia Harajuku w postaci mapy, co z pewnością ułatwiłoby odbiór opisanych miejsc.

Rozdział czwarty (Transkulturowe ujęcie dawnego Harajuku) stanowi podsumowanie opisu dawnego Harajuku jako miejsca doświadczenia transkulturowego i realizacji *akogare*.

Rozdział piąty (Harajuku stan aktualny – ujęcie makro) koncentruje się na współczesnym obrazie tego miejsca pokazując proces gentryfikacji oraz komodyfikacji, głównie poprzez strategię rządowego programu Cool Japan, którego głównym celem jest promowanie kultury japońskiej za granicą jako formy *soft power*. Przedstawione zostały tutaj również najnowsze trendy i style, które ogólnie można opisać jako Neo-Harajuku (*genderless-kei*, *oruchan*, *neololita*, *neo-visual-kei*, *neo-gothic* i inne).

Kolejne trzy rozdziały (szósty Harajuku – ujęcie mikro, siódmy Post-postsubkulturowy charakter Harajuku i ósmy Uczestnictwo w kulturze Harajuku) są próbą opisu zjawiska Harajuku na poziomie mikro i mają charakter empiryczny. Autorka przeprowadziła badania terenowe opierając się głównie na metodzie antropologii interpretatywnej i refleksyjnej Clifforda Geertza, badaniach jakościowych z wykorzystaniem technik projekcyjnych oraz schemacie analitycznym zaproponowanym przez Johna Creswella, pomysłodawcy metod mieszanych w badaniach. Grupa osób badanych została starannie dobrana, ponieważ zakładając transkulturowość zjawiska Harajuku, Autorka przeprowadziła wywiady z Japończykami, Nie-Japończykami mieszkającymi w Japonii oraz Polakami.

Warto podkreślić, że Autorka bardzo dobrze dobrała metody badawcze, a w szczególności techniki projekcyjne, składające się z dwóch części, a mianowicie werbalnej (kartki z pojęciami opisującymi Harajuku) i wizualnej (wybór zdjęć), które umożliwiły zrozumienie postaw, motywacji, preferencji i opinii osób badanych. Dodatkowym atutem, jak podkreśla sama Autorka, jest jej własna postawa wobec badanego tematu, a mianowicie nie tyle obserwacja uczestnicząca, ile aktywne uczestnictwo, współuczestnictwo, dzięki któremu mogła uzyskać „wyższy stopień zaangażowania i budowania relacji z grupą” (s. 215 rozprawy).

Warto dodać, że w badaniach jakościowych techniki projekcyjne pozwalają w najbardziej naturalny sposób odtworzyć przyczyny zachowania i postaw badanych osób, dostarczają wielu informacji bez ukierunkowania czy sugerowania odpowiedzi, co często zdarza się w przypadku kwestionariuszy ankietowych czy standardowych form wywiadów indywidualnych. Pozwalają także na dotarcie do głębszych struktur poznawczo-emocjonalnych, co przy wybranym przez Autorkę temacie było niezwykle ważne. Ta część, co należy szczególnie podkreślić, stanowi niezwykle oryginalne i istotne osiągnięcie naukowe Autorki.

Ostatnie dwa rozdziały (dziewiąty i dziesiąty) dotyczące Harakajuku w ujęciu transkulturowym na poziomie przestrzeni i przynależności są niejako podsumowaniem całej pracy i przeprowadzonych badań. Pokazują po pierwsze rozdzielenie zjawiska kulturowego od fizycznego miejsca, które zajmuje Harajuku w przestrzeni metropolii tokijskiej i samej Japonii stając się „umowną przestrzenią” realizacji fantazji i stanowiąc przykład przekraczania granic kulturowych. Podobnie w przypadku przynależności tożsamościowej czy inaczej kulturowej (s. 374-375 rozprawy) Harajuku staje się „idealną przestrzenią transkulturową”, którą Autorka opisuje jako *takokuseki* - multikulturowość czy inność kulturowa, w zależności od zapisu ideograficznego (s. 392-393 rozprawy) będącą połączeniem różnych wzorców i stylów.

W zakończeniu dysertacji Autorka jasno podsumowuje swoje wyniki badawcze oraz zarysowuje kierunek dalszych badań podkreślając zasadność użycia etnografii wizualnej i metod jakościowych wizualnych w badaniu tego typu zjawisk transkulturowych.

Autorka z powodzeniem udowodniła transkulturowy charakter Harajuku opisując go na wielu poziomach, a mianowicie przestrzeni, przynależności kulturowej czy indywidualnej tożsamości.

Strona formalna rozprawy

Recenzowana praca, jeśli chodzi o sposób sformułowania jej tematu, określenie głównych celów badawczych i przeprowadzenia samego wywodu,

jest poprawna merytorycznie. Zasadnicza koncepcja rozwiązania podjętego zagadnienia naukowego jest spójna. Praca, która jest próbą całościowego i systematyzującego opisanie zjawiska Harajuku w ujęciu transkulturowym, świadczy o samodzielności badawczej Autorki, opanowania przez nią podstawowych metod badawczych, zarówno teoretycznych, jak i empirycznych.

Formalna strona pracy (poprawność językowa i edytorska, a więc redakcja techniczna, sporządzanie przypisów i bibliografii) jest staranna. Można wytknąć jedynie kilka błędów stylistycznych (np. sformułowanie odnośnie zjawiska, zamiast odnośnie do zjawiska s. 23, negatywnie wartościujące stwierdzenie "marksistowskie zapędy szkoły Birmingham", s. 27, był mody, zamiast był modny, s. 71, hokoten zamiast *hokōten* s. 107 i na dalszych stronach, brak wyjaśnienia dla kategorii estetycznej *iki*, pojęć *Kantō* czy *Kansai*) i bibliograficznych (o których pisałam wcześniej).

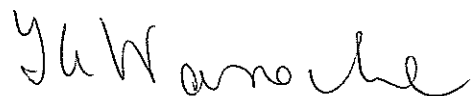
Wnioski

W mojej opinii dysertację mgr Klaudii Adamowicz wyróżnia przemyślana struktura i sprawnie udokumentowane tezy badawcze. Spełnia ona, zarówno w sensie merytorycznym, jak i formalnym, wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim, a w pogłębionej warstwie empirycznej nawet daleko poza nie wykracza, co z pewnością świadczy o samodzielności badawczej Autorki. Rozprawa jest zatem opracowaniem oryginalnym, zawiera rozwiązanie problemu naukowego, którym jest uzasadnienie, na podstawie analizy tekstów literaturowych i badań terenowych, że zjawisko Harajuku ma wymiar transkulturowy w rozumieniu transdyscyplinarnego kulturoznawstwa.

Uważam również, że dysertacja mgr Klaudii Adamowicz zasługuje na wyróżnienie, ponieważ jest pierwszym naukowym opracowaniem powyższego zagadnienia w literaturze polskiej. Jestem również zdania, że dysertacja mgr Klaudii Adamowicz po pewnych korektach edytorskich i skróceniu powinna ukazać się drukiem.

W związku z powyższymi uwagami stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wszystkie warunki stawiane pracom doktorskim i może być,

w myśl przepisów ustawy o nadawaniu stopni i tytułów naukowych, podstawą dalszych etapów przewodu doktorskiego mgr Klaudii Adamowicz; stawiam również wniosek o wyróżnienie rozprawy.

dr hab. Iwona Kordzińska-Nawrocka, prof. ucz.

Warszawa, 03.04.2020